Dinin Siyasete Alet Edilmesi: Arnavutluk'ta "Bektaşi Devleti" Projesi ve Çıkmazları

New York Times'ta 21 Eylül 2024 tarihinde yayınlanan "Arnavutluk kendi başkenti dahilinde yeni bir Müslüman devlet tasarlıyor" başlıklı makalede, Arnavutluk Başbakanı Edi Rama'nın Tiran'da Bektaşi tarikatına Vatikan tipi bir egemenlik vermek istediği yazıldı. Arnavutluk siyasi çevrelerinin dahi dünyanın geri kalanıyla aynı anda öğrendiği inisiyatifin doğrulamasını Rama, 22 Eylül 2024 tarihinde, Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu'ndaki hitabında yaptı. Arnavutluk lideri BM kürsüsünde, "Bektaşi devleti, birlikte yaşamanın hoşgörü ve barışın merkezi olacak." dedi. Arnavutluk'un başkenti Tiran'da bulunan Dünya Bektaşiler Dedebabalığı da projeye desteğinin tam olduğunu açıkladı. Arnavut kamuoyunda ciddi tartışmalara neden olan bu proje, Arnavutluk'taki din-devlet ilişkilerinden İsrail'in etkisine kadar geniş bir tartışma başlattı. Bu çalışmada Bektaşiliğin Arnavutluk'taki tarihi serüveni yanı sıra sahada ve medyada süregelen tartışmalar tahlil edilecektir.

Bektaşiliğin Arnavutluk'ta Yayılması

Balkanlar'da Bektaşilik Sarı Saltuk'la ilişkilendirilir. Farklı kaynaklara göre Sarı Saltuk'un Balkanlar'da 12 türbesi vardır. Bunlardan biri de Arnavutluk'un güneyinde Ergiri kentinde bulunmaktadır. Osmanlı fetihlerinden önce bölgeye gelen Bektaşilerin Balkanlar'daki nüfusu özellikle II. Beyazıd döneminde artmıştır. Sultan kendisine karşı gelen Bektaşileri Safevi yandaşı suçlamasıyla Balkanlar'a sürmüştür. Balkanlar'da 15. yüzyıldan sonra çok sayıda Bektaşi tekkesi kurulmuştur. 17. yüzyılda Arnavutluk'u gezen Evliya Çelebi, Emevi halifeleri Muaviye ve Yezid'e nefret duyan bir halkla karşılaştığını yazar. Bunlar teberra/tevallaya inanan Alevi-Bektaşilerdir. Evliya Çelebi, Ergiri'de de dini uygulamaları arasında Nevruz ve Sarı Saltuk bağlılığı olan topluluklar gördüğünü anlatır.

Arnavutluk'ta Bektaşiliğin nüfuz kazanması iki olayla bağlantılıdır. Biri 1789-1822 arası Arnavutluk'ta özerk olan Epir Veziri Tepedelenli Ali Paşa yönetimi dönemidir. Tepedenli Ali Paşa, Osmanlı Devleti karşıtı Bektaşileri himayesine almıştır. İkincisi ise 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması olayıdır. II. Mahmud'un kırımından kaçabilen yeniçerilerin bazıları Arnavutluk'un güneyindeki dağlık bölgelere sığınmışlardır. II. Mahmud'un yeniçerilere yönelik sert önlemleri, İstanbul ve Anadolu'da çok daha yoğun bir biçimde hissedilirken Arnavutluk'ta o kadar hissedilmemiştir.

Arnavut Bektaşilerin Osmanlı Devleti'ne çok iyi asker, yetenekli devlet adamları ve valiler verdiği bir gerçektir. Dahası Osmanlı son döneminde ve Cumhuriyet Türkiye'sinde Ali Sami Yen gibi çok sayıda Bektaşi kökenli Arnavut, önemli görevlerde bulunmuştur.

Tekkelerin kapatıldığı 1925 yılında Dedebaba postunda Salih Niyazi Dedebaba vardır. Türkiye Bektaşilerinin lideri olan Dedebaba, 17 Ocak 1930 tarihinde Türkiye'yi terk ederek önce Mısır'a daha sonra da Ahmet Muhtar Zogu yönetimindeki Arnavutluk'a yerleşir. Niyazi Dedebaba 1941'de Arnavutluk'u işgal eden İtalyanlar tarafından öldürülür.

1929 yılında Türkiye'de tekke ve zaviyelerin kapatılmasını izleyen süreçte, III. Bektaşi Kongresi için Türkiye'den gelen Niyazi Dedebaba, tekkenin başına geçirilmiş ve en üst makam olan başdedelik makamının Arnavutluk'a intikali kararı alınmıştır. Bu karar 1930 yılında Arnavutluk kralı tarafından da onaylanmıştır.[1] Arnavutluk'ta Bektaşiliğin kazandığı bu statü, yeni kurulan Türkiye'de tekke ve zaviyelerin kapatılması ile Arnavutluk Bektaşilerini güçlendirmiş ve tüm dünya Bektaşiliğinin merkezi olarak kendilerini görmelerine vesile olmuştur. Niyazi Dedebaba'nın Arnavutluk'a gelmesi bu meşruiyet zeminini pekiştirmiştir.[2]

Arnavutluk'ta 1967 yılında Enver Hoca yönetimindeki Komünist rejim altında, tüm dini faaliyetlerin yasaklanması üzerine Bektaşilik de yasaklanmış ve birçok tekke yıkılmıştır. Bu dönemde Arnavut

Bektaşilerin bir kısmı ABD'ye göç ederek Dünya Bektaşi Dedebabalığı merkezini kurmuştur. 1990'da Komünizmin yıkılmasından sonra Bektaşiler tekrar Arnavutluk'un başkenti Tiran'daki eski merkezlerini açarak faaliyetlerine başlamıştır.

Arnavutluk Siyasi ve Toplumsal Hayatında Bektaşilik ve Siyasallaşması

Arnavutlar, Gega ve Toska olarak iki bölgede bulunmaktadır. Gega bölgesi kuzeydedir, halkı oldukça kavgacıdır. Toska güneydedir ve halkı daha uysaldır. Toskalıların büyük bölümü Bektaşi'dir.

Arnavutluk'un sanat, bilim, düşünce, siyaset ve örgütlenme alanlarındaki önemli değerlerini yetiştiren Toska bölgesinde Bektaşi olan Fraşeri ailesinin istisnai bir yeri vardır.

Arnavutluk'ta özellikle 19. yüzyıldan sonra Bektaşilik propagandası yapılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin dağılma ve parçalanma sürecine girdiği bu dönemde, başta yabancı misyoner ve gezginler olmak üzere Osmanlı karşıtı diğer azınlıklar Arnavut halkı Osmanlı'ya karşı kışkırtmıştır. Özellikle Protestan ve Katolikler Bektaşiliği bir tür "İslam protestanlığı" olarak lanse etmiş ve özgür düşünce, eşitlik ve kardeşlik lehine din değiştirmenin akıllı insanların işi olduğu propagandasını yapmışlardır.

Batılı gezginler, araştırmacılar ve oryantalistler Bektaşiliğin uzun bir dönem Arnavutlar arasında Osmanlı'dan kopmak için siyasi bir hareket formu aldığını yazmıştır. Bektaşiliğin Osmanlı'ya karşı dini muhalif bir hareket olarak doğup daha sonra siyasi ve toplumsal bir muhalefet hüviyeti kazandığını ileri sürmüşlerdir.[3] Ancak bu tezler iki sebeple doğru değildir. Birincisi Bektaşilik Arnavut milliyetçiliğini besleyecek ne mitsel ne de doktrinsel bir güce sahiptir. İkincisi Bektaşilik Arnavut halk arasında sanıldığı kadar yaygın değildir. Bektaşilik daha ziyade güneyde daha etkindir. Orta ve Kuzey Arnavutluk'ta ise pek karşılığı yoktur. Kaldı ki Arnavut Bektaşiler de bu iddiaları ve tezleri kabullenmemiştir.

Bektaşi olan Naim Fraşeri, Osmanlı Devleti ile Arnavutlar arasındaki ilişkiyi Kerbela'daki mazlum taraf ile Emeviler arasındaki ilişkiye benzetir. Fraşeri'ye göre Arnavutlar Osmanlı Devleti tarafından yüzyıllar boyunca ezilmiş bir halktır. Özgürlükçü bir ideolojiyi ve kötülükten kaçışı (yani Osmanlı Devleti kastedilir) temsil ettiği savunulan Bektaşilik de hem Arnavut milliyetçiler hem de Batılı müsteşrikler tarafından fazlasıyla sahiplenilmiştir.

Arnavutluk'taki Bektaşilerde bir Arnavut milliyetçiliği yaratma ve Osmanlı'dan kopma düşüncesinin ortaya çıkmasında, Bektaşiliğin Osmanlı'dan aldığı darbelerin etkili olduğu söylenebilir. Hatta bu hareketi Osmanlı Devleti ile hesaplaşma ve 1826 Vakayı Hayriye'nin intikamı olarak da görmek mümkündür. Bu motivasyonlar elbette Bektaşi siyasi düşüncesinin oluşumunu etkilemiştir. Nitekim Bektaşi Arnavut aydınları bu dönemde hem Katolik hem de Protestan Arnavutlarla yeni bir Arnavut kimliğinin inşasında yakın bir iş birliği içine girmiştir. Bu yönüyle Arnavut siyasal düşünce eğilimlerinin ve kültürel kimliğin gelişiminde Bektaşilik önemli bir rol oynamıştır.

Bektaşiler genel olarak Arnavutluk'un güneyinde sarp dağların eteklerinde yerleşip tekkeler inşa etmişlerdir. Bunun en temel sebebi, buralarda devletin takibinin kolay olmamasıdır. Arnavutluk'ta Bektaşiliğin yaygınlaşmasında bu tekkelerin siyasi veya dini gerekçelerle göç eden Bektaşi mensuplarının veya dedelerinin sığınma yeri olarak görülmesi etkili olmuştur. Buralar sürgünlere kucak açan bir coğrafya olarak algılanmıştır.

Arnavutluk'un güneyinde etkin olan Bektaşilik Toska Arnavutlar arasında daha yaygındır. Bektaşilik ayrıca Katoliklik ve Sünniliğin yanı sıra resmen tanınan bir dini oluşumdur. Arnavutluk Devleti hukuken Bektaşiliği bir din olarak tanımıştır. 1920 yılında Lushna'da toplanan bir dini kongrede, Arnavutluk'taki dört dini ekol (Sünni, Bektaşi, Ortodoks, Katolik) devlet tarafından resmen tanınarak müstakil birer cemaat hatta müstakil birer dini birlik/oluşum (komunitet) olarak kabul edilmiştir. 1929 yılından itibaren ruhani özerklik kazanan Bektaşiler, bu tarihten sonra oldukça sembolik bir seviyeye yükselmişlerdir.[4]

Arnavutluk Devleti manevi bir ağırlığı olan ve dünyadaki Bektaşileri temsil iddiasında bulunan Dünya Bektaşi Dedebabalığı'nı Bektaşilerin dini işlerine bakan bir yapı olarak kabul edip hukuki statü tanımıştır. Bununla birlikte Arnavutluk Bektaşiliği Arnavutçuluk fikrine yakın durarak hiçbir zaman ulus ötesi bir karakter kazanmamıştır. Üstelik bir önceki Bektaşilerin dini lideri Baba Bardhi, Bektaşilerin Müslüman olduğunu ifade etmiştir. Baba Bardhi'nin vefatının ardından liderliği devralan eski bir subay olan Baba Mondi ise Arnavutluk Devleti'ne bağlı ama aynı zamanda ABD ve İsrail'le de çok yakın bir siyaset geliştirmiştir. Bektaşi Toplumu Başkanlığı, siyasi konularda, hakim siyasi unsurla genel olarak uyumlu bir çizgi benimsemiştir. Uygun gördüğü takdirde siyasetin izlediği politikalara destek vermiştir. Hükümet tarafından desteklenen Bektaşi tekkelerinden vergi dahi alınmamaktadır. 1990 sonrası dönemde Arnavutluk'ta 114 tekke ve türbe yenilenmiştir. Dahası manevi değer olarak atfedilen Tomor Dağı'ndaki Abaz Ali Türbesi'ne de olağan dışı bir yatırım yapılarak Bektaşi kimliğinin canlanması sağlanmıştır. Bektaşilik dış yardımlarla da desteklenerek otoritesi güçlendirilmeye çalışılmıştır. Dış yardımlar sayesinde fiziki yerlerde büyük gelişme görülürken, Bektaşilerin manevi olarak toplumda yer edinmesi için önemli olan eğitim, yayın ve diğer kültürel faaliyetlerde aynı gelişme yaşanmamıştır.

Esnek bir topluluk olma iddiasındaki Arnavutluk Bektaşileri, kendilerini çağdaş ve demokrat, insan haklarının ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sürekli savunucusu olarak lanse etmektedirler. Allah'ın yarattığı ırkı, dini ve milliyeti ne olursa olsun O'nun tezahürü olan tüm erkek ve kadınlara karşı hoşgörü, sevgi ve saygıyı; edep, dürüstlük ve dayanışma ruhunu; eşitlik, kardeşlik, özgürlük ve demokrasi gibi değerleri savunan mesajlar vermektedirler. Bunlar Bektaşilerin ideolojilerinin temel özellikleri olarak sürekli vurguladıkları mesajlardır.

Bugünün Arnavutluk'unda Bektaşiliğin Durumu

Türkiye'deki Alevi-Bektaşi gelenek ve uygulamalarından farklı olarak Bektaşiler kendilerini Müslüman toplumun bir parçası olarak görüp takdim ederler. Bu düşüncenin en önemli tezahürü de Baba Reşad'ın Bektaşiliğin ayrı bir din olarak tanımlanmasına karşı çıkması ve cemaatin İslam içinde olduğunu söylemesidir. Nitekim Arnavutluk'ta bayram namazı başkent Tiran'ın en büyük meydanında kılınır ve bu namazda Arnavutluk diyaneti himayesinde dünya Bektaşi babası da birinci safta yer alır. Bugün Arnavutluk Bektaşiliğinin Sünni İslam'ın inanç sistemi ile yoğun bir etkileşim içinde olduğu belirtilmelidir.

Arnavutluk Diyanet İşleri Başkanı'nın yanında Bektaşi Dedesi Baba Mondi

Özelde Arnavutluk Bektaşilerinin genelde ise Balkan Bektaşilerinin Türkiye'de uygulanan bazı Bektaşi kural ve pratikleriyle bir ilgisi yoktur. Mesela Bektaşi tekkeleri camilerle benzer fonksiyona sahiptir. Cem evi gibi bir yapı Arnavutluk'ta yoktur. Semah, saz gibi ibadet şekillerine veya kültürel ve inançsal ritüellere sahip değillerdir. Ne Bektaşi toplumunun bu yönde bir talebi vardır ne de Bektaşi din adamları bu tür bir formasyona ve bilgiye sahiptir. Aslında Arnavutluk Bektaşiliğini evrildiği nokta itibarıyla Sünni tarikatlarla benzeştirmek mümkündür. Ancak siyasi olarak 1990'lı yıllarda başlayan ve günümüze kadar devam eden dış merkezli inisiyatiflerin bu yapı üzerindeki etkisi her zaman hissedilmiştir.

Bugün neden bir Bektaşi devleti teşvik ediliyor?

Peki bugün devlet eliyle neden bir Bektaşi devleti kurulmak isteniyor? Bunun pek çok nedeni ve motivasyonu olduğu açıktır.

- Birincisi ve en önemlisi, Bektaşiliğin Arnavutlar arasında güçlü bir dini akım olmasını isteyen ve bunun için son derece ciddi yatırımlar yapan Batı dünyasının teşvikidir. Zira Bektaşilik Sünni Müslümanlar arasında sıkışıp kalmış, bir anlamda modası geçmiş bir inanıştır. Gençler arasında karşılığı olmayan, dinamizmi olmayan, mensupları laiklik ve Hristiyanlık yaşam tarzı arasında kaybolup gitmiş bir inanç biçimidir. Bektaşilik hem ibadet şekillerini hem de siyasi popülaritesini kaybetmiş kendi içine kapanıp belirsiz bir duruma düşmüştür.
- Batı dünyası, Arnavutları ve genel olarak Balkan Müslümanlarını kontrol etmenin ve kültürel olarak dönüştürmenin en önemli sacayağının din olduğunun farkındadır. Bunun için daha 19. yüzyıldan itibaren dine yönelik sosyal mühendislikler gerçekleştirilmiştir. Bu anlamda esnek bir yapıya sahip olan Bektaşilik, doktrinsel İslam'la büyük ölçüde bağını koparmış olduğundan ve yalnızca yumuşak bir yapı kaldığından desteklenmektedir.
- Bektaşi devletinin kurulması, toplum nazarında Bektaşiliğin itibarını arttırıp maddi anlamda güçlenmesini sağlayarak bir cazibe merkezi haline dönüşmesine katkı sağlayacaktır. Bu proje Müslümanların buraya yönelimi kolaylaştırmak ve Sünni İslam'dan kopuşunu hızlandırmak için geliştirilen bir projedir. Tüm bu doğal olmayan dışarıdan dinsel mühendisliklerin Arnavut toplumunda ayrışmayı derinleştirmek için tasarlandığı anlaşılmaktadır.
- Bektaşiliğin ayrı bir din olarak tanımlanıp özerk bir Bektaşi devleti kurulmasının en temel hedeflerinden biri de -İsrail ve Batılıların girişimiyle- İran'ın Şii dünyası üzerindeki liderliğini zayıflatmaktır. Zira Bektaşiliği Şii bir tarikat olarak tanıtıp dünya Şiilerinin Arnavutluk'ta kurulacak olan Şii-Bektaşi devletine yönlendirilmesi amaçlanmaktadır. Yani Şiilerin ruhani liderliğini İran'ın tekelinden alıp İsrail ve Batı'nın kontrolünde olan yeni bir ruhani liderlik tesis edilmek istenmektedir. Bir nevi Vatikan vari veya Ukrayna Kilisesi'nin Rus Ortodoks Kilisesi'nden ayrıldığı gibi Arnavutluk'ta da Bektaşilik üzerinden hem nispeten homojen bir yapıya sahip Arnavut Müslümanlarını bölmek hem de Şii dünyasının merkezini başka bir merkeze taşımak hedefi vardır.

"Bektaşi Devleti"nin Gerçekleşmesini Zorlaştıran Faktörler

Arnavutluk Başbakanı Edi Rama'nın bu projeyi ilan etmesinden sonra Arnavutluk kamuoyunda ciddi ve şiddetli tartışmalar yaşanmaya başlamıştır. Pek çok nedenden dolayı "Bektaşi Devleti" projesinin gerçekleşmesi olanaksız görünmektedir. Başta önde gelen Bektaşi siyasiler olmak üzere Bektaşi dede ve mensuplarının çoğu bu projeye karşı çıkmaktadır. Mesela Arnavutluk'un önceki cumhurbaşkanı ve mevcut muhalefet parti liderlerinden Bektaşi kökenli İlir Meta projeye açıkça muhalefetini bildirmiştir. Arnavutluk Bektaşi tekkelerinin bazıları ve ABD'nin Detroit kentinde bulunan Bektaşi tekkesi babası da projeye karşı olduğunu bildirmiştir.

Arnavutluk Devleti'nin sınırları içerisinde bir Bektaşi devletinin kurulmasının önündeki en temel engelse Arnavutluk yasalarıdır. Anayasa, Arnavutluk Cumhuriyeti'nin topraklarının bölünmez olduğunu ve ülke sınırları içerisinde başka otoritelerin kabul edilemeyeceğini ifade etmektedir. Bu yüzden de özerk veya bağımsız bir devletin kuruluşu için anayasal değişiklik yapılması gerekmektedir. Bunun da kolay olmayan bir süreç olduğu açıktır. Zira başta cumhurbaşkanı ve anayasa mahkemesi olmak üzere devlet bürokrasisinin de bu teklife direneceği tahmin edilmektedir.

Özerk veya bağımsız bir Bektaşi devletinin kuruluşu, Arnavutluk toprak bütünlüğünü yok edecektir. Örneğin Güney Arnavutluk'taki Ortodoks Yunan azınlığın iddiası gibi farklı bölgelerdeki dini ve etnik ayrılıkçı grupları teşvik edecektir. Bu yönüyle bu girişimin Arnavutluk'ta pek çok ayrılıkçı fikrin doğmasına yol açacağı ve ülkenin toprak bütünlüğüne zarar vereceği muhakkaktır. Bu durum aynı zamanda bölgede yeni devletçikler kurulmasına ve ayrışmalara da örneklik teşkil edebileceği için bölge ülkelerinin de muhalefetiyle karşılaşacaktır. Dahası kurulacak devletin uluslararası arenada tanınma meselesi de vardır. Her ne kadar bu devletin kuruluşunu İsrail desteklese de hukuki olarak uluslararası sistemde bir yer

edinmesi kolay değildir.

Arnavutluk kamuoyunda tartışılan önemli bir mesele de Bektaşi devletinin toplumda yaratacağı bölünmedir. Bektaşilere yönelik böyle bir pozitif ayrımcılık ülkedeki diğer dini grupların muhalefetini tetiklemiştir. Mesela Arnavutluk Diyanet İşleri Başkanlığı yaptığı açıklamada böyle bir girişimin kabul edilemez olduğunu ve ülkede Müslümanları temsil eden tek kuruluşun Arnavutluk Diyanet İşleri olduğunu ifade etmiştir. Toplumdaki adalet duygusunu zedelemesi ve devletin bir azınlık dini mensuplarını kayırdığı duygusuna sebep olması, Arnavutluk toplumunda tamiri zor yaralar açacaktır. Hasılı bu girişim Arnavutluk'taki geleneksel din-devlet ilişkisini altüst edecek, toplumdaki dini hoşgörüyü ve ortak yaşamı yok edecektir.

Bektaşi devleti projesi daha ziyade bir İsrail projesi olarak algılanmaktadır. İsrail, kendi çıkarları için Arnavutluk'taki toplumsal mozaiğe bir dinamit koymuştur. Bu sebeple pek çok Arnavut bu projeyi vatana ihanet olarak görmektedir.

Sonuç olarak tarikatın Arnavutluk siyasetinin merkezinde konumlanması, Bektaşiliğin dini boyutunun zayıflamasına neden olmuştur. Tarikatın değerler anlamında içi boşaltılmış hatta alkol tüketilmesi gibi dini yasaklar dahi delinmiştir. Yukarıda da ifade edildiği üzere Batılı yazar, gezgin ve sanatçıların yanı sıra devletlerin de teşvik ettiği gibi, Bektaşilerin İslam dışı unsur olarak tanımlanması ve dini ayrıştırmanın daha da derinleştirilmesi ne Bektaşilerin ne de Müslümanların lehine olacaktır. 19. yüzyıldan itibaren uygulanan Arnavut Müslümanları bölme ve kimliksizleştirme politikası, bugün bir Bektaşi devleti kurulması projesinin gündeme gelmesiyle daha da farklı bir boyut kazanmıştır. Ancak bu projenin yasal, toplumsal ve siyasi nedenlerden dolayı gerçekleşme ihtimali çok düşüktür. Elbette Batı dünyası ve özellikle İsrail'in müdahil olduğu bu konu hakkında Türkiye'nin daha fazla katkı sağlaması gerekmektedir.

[1] Bilge, 1991: III, 383.

[2] Cafer Acar, "Arşiv Belgeleri Işığında Arnavutluk'ta Bektaşi Toplumu Başkanlığı'nın Hizmetleri", International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume, 12/21, s. 1-12.

[3] Örneğin bk. Norton, "The Bektashi in the Balkans," s. 190.

[4] Metin İzeti, Arnavutlar ve Bektaşilik, Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu I, 2005: s. 523.